

UDK: 37.064.2; 371.135:174

Originalni naučni rad

Primljeno: 15.4.2018.

Revidirana verzija: 28.5.2018.

Odobreno za štampu: 4.6.2018.

DOI: <https://doi.org/10.46630/gped.1.2018.03>

ПОДСТИЦАЊЕ ПРОСОЦИЈАЛНОГ ПОНАШАЊА УЧЕНИКА У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА

Бисера Јевтић¹

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет у Нишу, Департман за педагогију

Сања Илић

Центар за социјални рад „Свети Сава“, Ниш

Апстракт: Сагледавајући аксиолошку димензију просоцијалног понашања у смислу постизања свеукупне компетентности младих на адолесцентном развојном стадијуму и улогу коју наставници као представници васпитно-образовног процеса имају у њеном постизању, бављење овом проблематиком представља својеврсни допринос њеној актуелизацији. У овом раду смо најпре изнели најзначајније теоријске импликације које се тичу просоцијалног понашања и подстицања истог у осетљивом развојном периоду као што је адолесценција. Посебан нагласак стављен је на моралне вредности и моралне норме на чијим основама почива просоцијално поступање, на начине подстицања „помажућих“ понашања и улогу школе, тј. наставника у једном оваквом процесу. У емпиријском делу рада бавимо се истраживањем поступака и активности које наставници у свом раду примењују за развијање и подстицање просоцијалног понашања младих у средњим школама општег и стручног усмерења. Резултати спроведеног истраживања су показали да се просоцијално понашање младих у средњим школама подстиче на скоро идентичан начин. Добијени резултати на укупном узорку показују укупан тренд и корелацију наставничког деловања на подстицању просоцијалног понашања и ученичког просоцијалног понашања мереног преко шест аспеката. Показало се да не постоји повезаност наставничког рада на подстицању просоцијалног понашања код ученика са исказаним просоцијалним понашањем самих ученика.

Кључне речи: просоцијално понашање, адолесценција, подстицање, алтруизам, емпатија, наставник.

Увод

Просоцијалност је релативно нов хуманистички феномен иако прва поимања овог феномена датирају још из античког периода. Доводи се у везу са социјалном природом човека и један је од основних мотива који обликују

¹ bisera.jevtic@filfak.ni.ac.rs

индивидуални развој и друштвени живот младих. Његова етичка вредност се испољава у интерактивном односу са другим људима. Без обзира на индивидуални и друштвени значај, емпиријских изучавања овог феномена до 60-тих година XX века није било. Појачано интересовање за просоцијално понашање појавило се као реакција на појачану агресивност младих и све већу свест о свакодневној равнодушности према невољама и опасностима других.

Успешност у подстицању просоцијалне оријентације младих, као важног предуслова индивидуалног развоја и друштвеног напретка, зависи како од појединачног доприноса родитеља и наставника, тако и од њихових удружених настојања да код младих развију просоцијалне вредности и подстакну спремност да се допринесе добробити других.

Како просоцијално понашање око себе окупља више агенаса социјализације, нарочита пажња у овом раду биће усмерена ка улози школе, тј. активностима и поступцима наставника у средњим школама (општег и стручног усмерења) које примењују у подстицању просоцијалности младих и испитивању њихове ефикасности у непосредном васпитно-образовном раду са ученицима.

Очекујемо да ће резултати истраживања потврдити општу хипотезу да постоји статистички значајна повезаност актуелних поступака које наставник користи у подстицању просоцијалног понашања ученика са ефикасношћу њихове примене у непосредном раду са ученицима средњих школа. Такође, добијени резултати могу покренути бројне предлоге и сугестије на пољу промена у раду наставног кадра и стручних сарадника, али и на пољу њиховог професионалног оснаживања.

1. Термилошко разјашњење основних појмова истраживања

У стручној и научној литератури много је дефиниција које детерминишу природу и карактер просоцијалног понашања. Једна од њих просоцијално понашање дефинише као „широк опсег понашања која доприносе добробити других као што су пружање помоћи у обављању одређених активности, давање и дељење материјалних добара, помагање у обављању неког посла, пружање физичке помоћи и заштите, различите облике психосоцијалне помоћи (охрабривање и бодрење, пружање утехе, показивање разумевања и саосећања)“ (Joksimović i Gašić-Pavišić, 2007: 174).

С обзиром на чињеницу да се не само у колоквијалном говору већ и у научним круговима, међу бројним ауторима педагошке и психолошке провенијенције термини алтруистичко и просоцијално понашање користе синонимно, сматрали смо неопходним и важним расветљавање сегмената због којих се ови термини разликују. Основ за разграничавање ових термина лежи у намери, тј. мотиву, који покреће одређена понашања. У том смислу „просоцијално понашање је шири појам јер обухвата широк опсег различитих поступака који су усмерени ка добробити других, али при том се не искључују понашања која су

праћена остваривањем неке личне или заједничке материјалне или социјалне користи, док се о алтруистичком понашању говори као о несебично мотивисаном поступку учињеном са циљем да допринесе добробити другог али без свесног очекивања личне добити“ (Joksimović, 1993: 10).

Емпатија представља „стање уживљавања у туђе ментално стање, способност да се путем неке врсте идентификације уживи у туђе психичко стање да би се упознало“ (Pedagoški rečnik 1, 1967:295).

Адолесценција потиче од латинског глагола *adolescere* што значи расти, сазревати. То је „прелазни период између детињства и одраслости у коме долази до интензивног раста и сазревања, како психичког тако и физичког. Представља период у коме особа треба да испуни низ развојних задатака чиме ће јој бити омогућен прелазак у период одраслости“ (Капор-Stanulović, 1988: 27). Почиње са пубертетом у 10. или 11. години и траје до 24–25, а по неким новијим критеријумима и до 30. године живота, и представља сложену међуигру биолошких, психолошких и социолошких чинилаца.

Подстицање се дефинише као „васпитни метод којим код ученика делујемо са циљем да он започне, истраје или доврши одређену активност. Ово деловање има когнитивну, емоционалну и акциону или мотивациону димензију“ (Suzić, 2005: 1). Подстицање у васпитању и образовању представља важну стратегију у усмеравању понашања ученика. Њен мотивациони аспект у процесу учења и понашања има важну улогу у подстицању самопоуздања, креирању позитивне социоемоционалне климе у одељењу, стварању позитивних услова за учење, решавању проблема у понашању ученика. Идентификовање облика и учесталости мера подстицања у процесу наставе и учења омогућава давање специфичних препорука за планирање стратегија којима ће се повећати позитивно понашање ученика и за креирање програма у циљу усавршавања наставника у васпитно-образовном раду. Подстицање се одвија кроз вербалне и невербалне знаке наставника, охрабрење и похвалу ученика, награду и кроз сам пример/узор наставника у понашању.

2. Социјална и морална зрелост адолесцената као предиктор развоја просоцијалног понашања

Социјални развој значи стицање зрелости у социјалним односима. То је процес учења да се човек прилагоди групним стандардима, обичајима и традицијама, да се постане прожет осећањем јединствености, интеркомуникације и сарадње (Herlok, 1971; prema Spasojević, 2011). Као део друштвеног развоја, социјални развој обухвата промене које се односе на побољшање квалитета живота људи, на стварање могућности за задовољавање, унапређење и богаћење разноврсних и универзалних људских потреба, на подизање нивоа социјалне сигурности и на превенцију и сузбијање социјалних проблема.

Успешно функционисање у социјалном контексту и полазну основу у остваривању позитивних социјалних односа и вршњачке прихваћености омо-

гућавају управо развијене социјалне вештине. Социјалне вештине представљају социјално прихватљива, научена понашања која омогућавају појединцу да остварује интеракцију са другима на начин који доводи до позитивних и избегавања негативних реакција (Spasenović i Mirkov, 2007). Поседовање адекватних социјалних вештина је од суштинског значаја за квалитет социјалних интеракција, сналажење у социјалним ситуацијама и социјално прилагођавање.

Социјалне вештине су основа за социјално компетентно понашање које подразумева „поседовање знања и вештина потребних за успешну социјалну интеракцију као што су разумевање и вођење рачуна о потребама других, способност стављања на место другог, свест о последицама сопствених поступака по друге као и умешност разрешавања сукоба (Joksimović, 2004, prema Knežević-Florić, 2007). Репертоар социјално компетентног појединца сачињавају „вештине тј. понашања као што су: интерперсоналне вештине (позитиван стил понашања према другима, емпатија, пружање подршке), социјално одговорно понашање (свест о последицама свог понашања на друге, поштовање правила), социјална независност и кооперативност, асертивне социјалне вештине“ (Spasenović i Mirkov, 2007: 58). Унапређивање социјалних вештина базира се на различитим техникама као што је подучавање, моделовање, увежбавање понашања и позитивно поткрепљење.

Просоцијално понашање је једно у низу понашања које је резултат социјалног учења и процеса социјализације у целини. Полазећи од чињенице да просоцијално реаговање почиње прилично рано у животу младих и да те формативне године треба искористити у циљу подстицања социјализације њиховог понашања, Марантц (Martantz, 1988, prema Krnjajić, 2002) разликује четири категорије или врсте учења путем којих се такво понашање подстиче и то: учење условљавањем, учење по моделу (имитација, идентификација, учење улога), учење посредством вербалне прескрипције и учење посредством персоналног искуства кроз играње улога, кооперативно искуство и слободно испољавање сопствених емоционалних стања.

Морална димензија развоја личности је тесно повезана са просоцијалношћу. Просоцијално понашање је вид моралног наступа који укључује друштвено пожељна понашања попут дељења са другима, помагања и сарадње, „спремности и способности да се други прихвате и разумеју као и да се учини нешто за друге без обзира на награду. Њене дубоке хумане, емоционалне и моралне намере у сагласности су са љубављу којом се другом жели добро“ (Žilinek, 1997: 131). Просоцијална личност игра активну улогу у обликовању културе људских живота, у формирању социјалних и моралних вредности, способности моралног мишљења и понашања.

3. Улога школе у подстицању просоцијалног понашања адолесцената

Несумњиво је да школа као институција која се бави васпитањем и образовањем има пресудну улогу у развоју и подстицању просоцијалне оријентације младих, али и сам наставник као продужена рука просветних власти, са

једне, и родитеља, са друге стране, као медијатор бројних сложених интеракција у васпитно-образовном процесу. Посматрајући актуелни друштвени контекст који је обојен социоекономском неизвесношћу, несигурношћу, брзим и сталним променама у свим сферама друштва, школа врши или би требало да врши компензаторску функцију услед немогућности родитеља да се посвете васпитању и образовању своје деце. У том смислу тежиште и одговорност јесу управо на школи и наставницима, на њиховом деловању у правцу развоја и подстицања позитивних облика понашања, али и изграђивања просоцијалне свести младих путем наставних садржаја, метода и облика наставног рада, путем ваннаставних и ваншколских активности, организацији и условима школског живота и рада који ће се заснивати на активној партиципацији ученика у школском одлучивању као и креирању психосоцијалне климе саме школе.

Сама личност наставника даје својеврстан допринос развоју и подстицању просоцијалног понашања младих. Наставник најпре делује личним примером уважавајући своје колеге, ученике и родитеље и манифестујући просоцијално понашање у конкретним ситуацијама. Адолесценти наставнике виде као извор највеће помоћи и подршке одмах након родитеља и вршњака и поред осталих особина (мотивисаност, толеранција, солидарност) нарочито високо вреднују стручну компетентност наставника и његове педагошке вештине (Ševkušić, 2004). Основни његов задатак у раду јесте да створи адекватну психосоцијалну климу и друге предуслове неопходне за успостављање и развијање социјалних контаката, примени адекватне стратегије које ће допринети развоју емпатичке способности и усвајању и манифестацији алтруистичких вредности. Увид у мотиве понашања, пријемчивост за туђе емоције и подршка ученичком самопоуздању битне су детерминанте ове димензије на основу којих се може разматрати однос између наставника и ученика, али и самих ученика.

Психосоцијалну климу као предиктора просоцијалне оријентације ученика треба развијати и неговати демократским начином руковођења разредом јер једино овакав стил руковођења омогућава активност ученика и њихову мотивисаност да дискутују, постављају питања, износе своја мишљења. Психосоцијална клима је пре свега „условљена наставниковом перцепцијом себе самог у тој улози, различитим размишљањима и осећањима у односу на своје ученике и резултат је напора наставника у стварању односа који се карактерише пријатељским и сарадничким односима, односима међусобног поверења и уважавања“ (Ševkušić, 2004: 141). Атмосфера у којој се поштује принцип „свако доприноси најбоље што може“ уз уважавање индивидуалних разлика представља најефикаснији начин да се таква клима оствари. У школама које негују демократски стил руковођења разредом уз примену појединих метода рада на часу као што је кооперативно учење, које се у том смислу сматра најпродуктивнијим и најефикаснијим, подстиче се развој аутономног моралног суђења и одлучивања, независност и развој одговорности што је важан предуслов у подстицању просоцијалног понашања ученика средњих школа. Технике кооперативног учења (интерперсонални односи ученика, способност преузимања улоге другог и развијање самопоштовања ученика) омогућавају најпре стицање

и развијање социјалних вештина јер су оне репер за просоцијалне активности, али и постизање добрих резултата у савлађивању градива и развијању позитивне међузависности младих.

Наставници су у позицији да подстичу морални развој својих ученика путем моделовања (технике симулације, играње улога), обезбеђујући добре примере и заступајући праве вредности које ће прихватити кроз добар пример, а учити путем директног поучавања. Заузимајући положај другог и разумевање туђег становишта у посебним ситуацијама, ученици развијају емпатију и стичу стратегије за решавање проблема Они су често и морални ментори пружајући моралне инструкције, објашњења, дискусије и сл.

У развоју и подстицању просоцијалне оријентације посебног удела има одељенска заједница као хетерогена али формална група ученика, као и међусобна интеракција ученика у одељењу. У оквиру одељенске заједнице постоје јасно дефинисана правила и норме које регулишу социјалну интеракцију, које захтевају кооперативност, поштовање другог и које омогућавају стварање адекватне психолошке климе која доприноси оптималном извођењу наставног процеса. Да би одељење могло да обавља своје социјализаторске функције укључујући подстицање просоцијалне оријентације, потребно је да поприми одлике примарне групе што подразумева да су ученици интегрисани у одељенску заједницу и да су међусобно повезани осећајем наклоности, поверења и заједништва. Када се просоцијално понашање показује према вршњацима они вероватно одговарају на просоцијалан начин и могуће је да се укључују у циклусима просоцијалних размена (Bukonjski & Sippola, 1996; Eisenberg & Fabes; 1998; према Karlo i saradnici, 1999). Овај циклус је више могућ међу вршњацима него између адолесцената и одраслих због истог друштвеног статуса у коме се адолесценти налазе.

Међусобно поверење ученика манифестовано у форми просоцијалних и моралних поступака позитивно је повезано са социјално-одговорним понашањем и доношењем одговорних одлука. Показало се да су такви млади најчешће ученици са високим школским постигнућем који користе позитивне облике понашања у интеракцији са вршњацима, у већем степену испољавају просоцијално, одговорно понашање (брига и вођење рачуна о потребама других, разумевање перспективе других, свест о последицама сопственог понашања по друге, прихватање социјалних правила и норми) и перципирани су као они који деле са другима и као могући лидери (Dodge, 1983; Wentzel, 1991b; Renshanj & Asher, 1983; према Spasenović, 2003: 270).

Социјалне и емоционалне компетенције наставника су важна карика у професионалном раду и деловању наставника. Нарочито у односу на процес подстицања просоцијалног понашања ове компетенције могу се сматрати кључним јер природа просоцијалног понашања захтева поседовање социјалне и емоционалне свести наставника. Императив савременог образовања огледа се не само у поседовању стручних знања већ и у управљању емоцијама и социјалним односима у разреду. Такви наставници умеју да препознају и разумеју емоције других, знају како да генеришу и користе емоције као што су

радост, ентузијазам, да мотивишу на учење и себе и друге, препознају своје емоционалне снаге и слабости и кадри су да управљају својим понашањем чак и у изазовним ситуацијама. Они су у стању да изграде јаке везе и подршку кроз међусобно разумевање и сарадњу, али истовремено прихватају и поштују културолошке разлике у односу са родитељима и ученицима (Jenings & Greenberg, 2009). Коначно, социјалне и емоционалне компетенције омогућавају испољавање просоцијалних вредности и доношење одговорних одлука које утичу најпре на ученике али и на саме наставнике.

Школски успех и просоцијално понашање су два конзистентна и међусобно условљена процеса подједнако задужена за успешно социјално функционисање ученика. Мотивација која лежи у основи просоцијалног и академски оријентисаног понашања утиче на социјалну и академску успешност, али и на способност саморегулације понашања, тј. способност контролисања негативних емоционалних реакција у ситуацијама неуспеха (Wentzel, 1991, Hartup, 1985; према Spasenović, 2004). Просоцијално понашање може директно утицати на остваривање образовних резултата путем позитивне интелектуалне размене која се остварује међу ученицима током рада на задацима и заједничким залагањем у кооперативном раду или раду у пару. Нагласак је на вршњачкој интеракцији која се састоји од активног слушања, осетљивости за туђе потребе, разумевања перспектива других, а која је од пресудног значаја за испољавање и развијање социјалних вештина. Своју васпитну улогу најбоље остварују они наставници који успостављају равнотежу између постизања успеха, са једне стране, и неговања добрих односа ученика са другима, са друге стране.

4. Методолошки приступ истраживању

Циљ реализованог истраживања био је утврђивање актуелних поступка које наставници користе у подстицању просоцијалног понашања ученика у средњим школама као и повезаност тих поступака са ефикасношћу њихове примене.

Из наведеног циља произашли су следећи задаци: 1. Испитати да ли постоји статистички значајна повезаност просоцијалног понашања ученика са понашањем и ставовима наставника о подстицању просоцијалног понашања у односу на врсту школе; 2. Испитати повезаност просоцијалног понашања ученика са понашањем и ставовима наставника о подстицању просоцијалног понашања на укупном узорку; 3. Испитати разлике у испољавању просоцијалног понашања ученика у односу на контролне варијабле.

Истраживање је спроведено 2017/2018. године на пригодном узорку субјеката, у време редовних наставних активности. Узорак је сачињен од 250 ученика и 80 професора различитих образовних профила средњих школа општег и стручног усмерења на територији Града Ниша и то: Гимназије „Светозар Марковић“, Медицинске школе „Др. Миленко Хаџић“, Трговинске школе, Машинске школе „ЖИШ“ и Школе моде и лепоте на територији Града

Ниша. Распон узраста ученика је од 15 до 19 година односно ученика прве, друге, треће и четврте године.

У истраживању су заступљене следеће варијабле: ставови и поступци наставника којима се подстиче просоцијално понашање ученика-радио-интервална варијабла као независне, просоцијално понашање ученика-радио-интервална варијабла и контролне варијабле под којима се убрајају пол ученика, место становања, разред и слично.

5. Резултати истраживања

С обзиром на природу проблема којим се бавимо, постављени предмет и циљ истраживања примењена је факторска анализа која нам омогућава да „утврдимо узајамну повезаност више варијабли одједном и да групе тих варијабли поредимо са другим групама“ (Fulgosi, 1979; према Сузић, 2007). Конкретно, експлоративном факторском анализом смо утврдили не само темељне факторе већ и изворе коваријација и варијација између захваћених варијабли. Овом статистичком техником на скали ПАП-А за испитивање просоцијалног понашања ученика издвојило се 6 фактора – ученичка емпатија, социјализовано реаговање, активно помагање, осетљивост за друге, отвореност за друге и сарадљивост са наставницима. На скали ПАП-Н за наставнике издвојила су се 3 фактора – усмереност наставника на подстицање просоцијалног понашања, усмереност наставника на сарадњу, отвореност и емпатију и усмереност наставника на школски успех и постигнуће.

Да би смо утврдили повезаност добијених фактора за наставнике који описују актуелне поступке и понашања које наставници примењују у подстицању просоцијалне оријентације ученика са добијеним факторима за ученике који одражавају њихове просоцијалне поступке као и однос ових фактора (позитиван или негативан) примењен је Спирманов коефицијент корелације. Повезаност добијених фактора за обе групе испитаника на укупном узорку представљамо у табели 1:

Табела 1. Повезаност добијених фактора за обе групе испитаника на укупном узорку

Фактори	r	Усмереност на подстицање просоцијалног понашања	Усмереност на сарадњу, отвореност и емпатију	Усмереност на школски успех и постигнуће
Ученичка емпатија	Коефицијент корелације	-.090	-.100	-.053
	Ниво значајности	.428	.378	.644
	N	160	160	160
Социјализовано	Коефицијент корелације	.050	-.004	.022

Подстицање просоцијалног понашања ученика у средњим школама

реаговање	Ниво значајности	.661	.971	.845
	N	160	160	160
	Коефицијент			
Активно	корелације	-.069	.008	.077
помагање	Ниво значајности	.548	.943	.497
	N	79	80	80
	Коефицијент			
Осетљивост за	корелације	-.221	-.153	-.015
друге	Ниво значајности	.051	.176	.893
	N	160	160	160
	Коефицијент			
Отвореност за	корелације	.000	-.016	.162
друге	Ниво значајности	.998	.885	.152
	N	160	160	160
	Коефицијент			
Сарадљивост са	корелације	-.134	-.072	-.032
наставницима	Ниво значајности	.237	.526	.779
	N	160	160	160

Напомена: *Корелација је на нивоу 0.05, **Корелација је на нивоу 0.01

Повезаност добијених фактора за обе групе испитаника обухвата узорак у целости односно све наставнике и паралелан број ученика добијених случајним избором јер је број ученика био значајно већи од броја наставника на целокупном узорку. С обзиром на добијене резултате, може се констатовати да је постављена хипотеза да постоји статистички значајна повезаност просоцијалног понашања ученика са понашањем и ставовима наставника о подстицању просоцијалног понашања на укупном узорку оповргнута.

6. Дискусија резултата

У овом раду покушали смо да утврдимо повезаност наставничких активности усмерених ка подстицању просоцијалног понашања адолесцената у средњој школи. Знајући да је просоцијално понашање младих свакако условљено мулти-факторском етиологијом и као такво детерминисано бројним факторима покушали смо и да утврдимо однос просоцијалног понашања са другим факторима који могу имати утицаја на просоцијално понашање средњошколаца као што је бављење спортом, пол, узраст, просечна оцена на полугођу и на крају школске године, оцена из владања, степен формалног образовања родитеља, брачни статус родитеља, ред рођења, број браће и сестара, место становања и бављење спортом. Сходно томе, циљ нашег истраживања био је да утврдимо актуелне поступке које наставник користи у подстицању просоцијалног понашања као и повезаност тих поступака са ефикасношћу њихове примене у наставном процесу. На основу опште хипотезе постављене су 3 посебне хипотезе које се у даљем тексту детаљније образлажу.

Хипотеза којом се претпоставља да постоји статистички значајна повезаност просоцијалног понашања ученика са понашањем и ставовима настав-

ника о подстицању просоцијалног понашања у односу на врсту школе је делимично потврђена јер добијени подаци показују да статистички значајна повезаност постоји само у оквиру неких школа које смо испитивали. Добијена је статистички значајна повезаност неких од аспеката ученичког просоцијалног понашања са неким аспектима наставничког подстицања просоцијалног понашања код ученика у Медицинској школи „Др. Миленко Хаџић“, Трговинској и Машинској школи „ЖИШ“. У Школи моде и лепоте и Гимназији „Светозар Марковић“ није добијена статистички значајна повезаност просоцијалног понашања ученика и усмереност наставника ка подстицању оваквог понашања код ученика.

На основу добијених података можемо закључити да низак степен корелације говори у прилог примени углавном традиционалних наставних облика и метода рада које су усмерене ка развијању и подстицању просоцијалног понашања ученика, непрепознавања потребе за радом на подстицању позитивних социјалних понашања младих у развоју, али и инертности према новим сазнањима и стручном усавршавању. У прилог овој претпоставци говори и чињеница да су у појединим случајевима добијене и корелације негативног смера које потврђују претпоставку о неадекватним методама које наставници користе у подстицању просоцијалног понашања ученика. Односно, они поступци наставника који треба да развијају просоцијално понашање ученика у највећем броју ситуација не дају очекивани ефекат, а у мањем броју ситуација поступци наставника су контрапродуктивни. Из тог разлога мали проценат добијених корелација у нашем истраживању говори о неопходности стручног усавршавања наставника у циљу развијања и подстицања конкретних просоцијалних поступака ученика.

У добијеним резултатима нашег истраживања потврђује се улога наставничког рада ка подстицању просоцијалног понашања, али се не сме занемарити чињеница да су добијене корелације не тако доминантне, у смислу да у највећем броју школа као и појединачних субскала усмерености наставника на подстицање просоцијалног понашања са субскалама просоцијалног понашања ученика нису добијене корелације које су статистички значајне. Не постоји повезаност мерених субскала просоцијалног понашања код ученика са субскалама којима се утврђује наставнички рад на подстицању просоцијалног понашања. Овакав тип истраживања нам заправо показује да у подстицању просоцијалног понашања ученика значајну улогу могу да имају и други фактори који појединачно или синергијски делују на различите аспекте просоцијалног понашања ученика (породица, вршњачка група, непосредно уже и шире друштвено окружење). Добијени резултати имплицирају међуфакторску условљеност просоцијалног понашања и говоре у прилог чињеници да су наставници само део процеса социјализације младих. Са друге стране, разлике између самих школа говоре о прилично индивидуалним и несистематизованим методама усмереним ка подстицању просоцијалног понашања јер се показало да је у неким школама рад и ангажман наставника повезан са подстицањем просоцијалног понашања код ученика док у другим случајевима тај однос није забележен.

Можемо закључити такође, да наставници делимично примењују адекватне поступке за развој и подстицање просоцијалног понашања ученика. Наведено потврђује чињеницу да су средње школе и даље још увек усмерене ка образовној, а мање ка васпитној димензији, да се без обзира на све већи интензитет насилних и дисруптивних образаца понашања у средњим школама решење не тражи у промени начина рада који ће имати другачији приступ генерацијама које су под снажним притиском мас-медиа чији су садржаји насилног карактерта, а са којима се они безусловно идентификују. Тај другачији приступ могао би бити базиран на ангажману наставника да пружају помоћ и подршку својим ученицима у изграђивању социјалних вештина, у учењу вештина комуницирања и асертивног реаговања, поштовања различитости, учењу толеранцији, сарадљивости и солидарности, а све у циљу формирања високо образованог, социјално компетентног појединца који ће умети да одговори на захтеве данашњице.

Хипотезом смо предпоставили да постоји статистички значајна повезаност просоцијалног понашања ученика са понашањем и ставовима наставника о подстицању просоцијалног понашања на укупном узорку. Трећа хипотеза, што се може видети из напред приказане табеле није потврђена јер су резултати показали да не постоји статистички значајна повезаност усмерености наставника на подстицање просоцијалног понашања, усмерености на сарадњу, отвореност и емпатију и усмерености на школски успех и постигнуће ученика са ученичком емпатијом, социјализованим реаговањем, активним помагањем, осетљивошћу за друге, отворености за друге као и сарадљивости са наставницима. Резултати су показали укупан тренд на већем узорку као и коваријације наставничког деловања на подстицању просоцијалног понашања и ученичког просоцијалног понашања мереног преко шест аспеката. Упоредивши резултате корелације на појединачним школама са резултатима корелације добијене на укупном узорку можемо закључити да не постоји генерална тенденција повезаности наставничког рада на подстицању просоцијалног понашања. Ово нам говори у прилог прилично индивидуалним, спорадичним покушајима наставника и особеним методама да подстичу просоцијално понашање код самих ученика у смислу да наставници не примењују сличне критеријуме већ се они разликују од наставника до наставника. Очекивали смо да ће се добити корелације на нивоу статистичке значајности уз претпоставку да је стручна компетентност наставника у раду са ученицима на пољу подстицања просоцијалног понашања слично конципирана дидактичко-методичким поступцима као што је кооперативно учење, учење по моделу, вербална прескрипција, давање позитивних примера за просоцијалне активности и сл., али се показало да тај тренд нема основу у пракси већ се своди на индивидуалне напоре наставника да код својих ученика развијају и подстичу просоцијално понашање. Томе доприноси и сама концепција образовања и усмереност образовне политике према усвајању знања које је постављено као окосница школског система, док су у другом плану активности које су свакако важан аспект сваког педагошког рада, а то је развијање емпатије, алтруизма, солидарности, сарадљивости код

ученика, просоцијалног понашања у целини, који су услед преоптерећености наставних планова и програма и давања примата усвајању формалних знања пали у други план. Ово потврђују резултати на целокупном узорку наставника и ученика као и резултати добијени код појединачних школа.

Хипотезом смо претпоставили да постоји статистички значајна разлика просоцијалног понашања ученика у односу на контролне варијабле. Хипотеза је делимично потврђена.

Пронађена је статистички значајна разлика између мушких и женских испитаника у просоцијалном понашању односно, на аспекту отвореност за друге добијени подаци показују да девојке имају израженију отвореност за друге у односу на младиће. Просоцијална оријентација код девојака манифестована кроз емпатију, бригу за друге, социјалну одговорност, спремност за сарадњу, хуманитарно интересовање и хуманитарну вредносну оријентацију може се тумачити као инхерентно својство припадника женског пола у склопу културолошких образаца понашања доминантним за конкретни социјални миље.

Резултати спроведеног истраживања показују да постоји статистички значајна разлика између ученика руралне и урбане средине. Испитаници руралне средине имају израженије социјализовано реаговање од испитаника урбаних средина. Ученици руралних средина су под снажним утицајем традиционалних образаца понашања и вредности који се трансгенерацијски преносе, у чијим школама с обзиром на мали број ученика постоји већа блискост међу младима, а тиме и интензивнија вршњачка интеракција и већа партиципација у различитим активностима што ствара више могућности за манифестацију просоцијалног понашања. Насупрот овим, у урбаним срединама под утицајем савременог начина живота који продукује велику удаљеност међу члановима породице, где је васпитање и образовање младих све више одговорност само и искључиво школе, прилика за усвајање и манифестацију просоцијалних поступака је све мање. Средње школе са великим бројем ученика у овим срединама продукују међусобно непознавање и отуђеност младих које може довести до смањења емпатије, неизграђене потребе за пружањем помоћи, солидарности и толеранције, али и до повећања егоизма.

У односу на разред односно узраст испитаника забележена је статистичка значајност у активном помагању између ученика првог, другог, трећег и четвртог разреда, али је такође утврђено да постоји статистички значајна разлика у осетљивости за друге. Најмање изражена осетљивост за друге је код ученика другог разреда док је највише изражен код ученика четвртог разреда. Овај податак нам указује да узраст има улогу у испољавању просоцијалног понашања ученика, али не са тенденцијом раста са годинама као што се и очекивало. Можемо закључити да се током психо-социјалног развоја и сазревања ученика афирмише и развија осетљивост за друге стицањем властитих искустава и развојем емоционалних и когнитивних капацитета док на бихејвиоралном плану је склоност ка помагању другима слабија. Разумевање и осетљивост на нивоу когниције и емоција је више развијена док је у понашајном погледу активно помагање све мање како су ученици старији. Показало се да се просоцијално

понашање делимично повећава са узрастом, јер се у појединим сегментима понашања повећава, а у појединим остаје непромењено.

У односу на просечну оцену на полугођу постоји статистички значајна разлика у сегменту социјализовано реаговање, осетљивост и отвореност ученика за друге. У односу на просечну оцену на крају године постоји статистички значајна разлика у социјализованом реаговању код ученика са различитим оценама на крају године док у односу на оцену из владања постоји статистички значајна разлика у активном помагању. Можемо закључити да ученици са вишим просеком и оценом из владања не исказују израженије просоцијално понашање као што се и очекивало, што нам говори да високо образовно постигнуће не мора да буде у каузалној вези са испољавањем просоцијалног понашања. Манифестацији просоцијалног понашања склони су ученици са нижим академским постигнућем што се може објаснити чињеницом да су ученици нижих образовних постигнућа мање усмерени на учење и стицање формалних знања, те показују већи сензибилитет за помоћ другима који су у стању потребе.

Између испитаника са различитим степеном формалног образовања очева постоји статистички значајна разлика у изражености социјалног реаговања ученика. Ученици чији су очеви са непотпуном основном школом показују највећи степен социјалног реаговања док ученици чији очеви су магистри и доктори наука показују најмањи степен социјализованог реаговања што је опонентно нашим очекивањима. Просоцијално понашање ученика се не разликује статистички значајно у односу на образовање мајки. Добијени подаци нам указују да је степен формалног образовања родитеља мање битан чинилац развијања и подстицања просоцијалног понашања младих.

Добијени резултати указују да ученици који живе само са једним родитељем имају најизраженије активно помагање док је код ученика који живе са родитељима који су у ванбрачној заједници активно најмање изражено. Добијене резултате објашњавамо чињеницом да млади који живе у једнородитељским породицама показују већи степен просоцијалног реаговања и активног помагања јер су више укључени у организацију породичног живота и приморани су да се непосредно суочавају са разним животним тешкоћама. Адолесценти који живе у породици са родитељима који су у ванбрачној заједници показују најмањи степен активног помагања што нам посредно указује да је овакав тип породице мање повољан контекст за развијање и подстицање просоцијалног понашања.

Такође, статистички значајне разлике добијене су у односу на ред рођења и број браће и сестара. Ученици који су рођени као други показују највећи степен емпатијске осетљивости, док просоцијално понашање које чини део фактора осетљивост за друге показују ученици који су рођени као пети у својој породици мада је јако мали број вишечланих породица на нашем узорку. У односу на број браће и сестара, ученици који имају једног брата или сестру показују највећу емпатијску осетљивост, а најмању ученици који су четврти у породици. С обзиром на чињеницу да је број вишечланих породица миноран, а на којима је добијена статистичка значајност, дозволићемо себи да генерализујемо до-

бијене податке на нивоу четворочлане породице којих на нашем узорку има највише. У том смислу, добијене статистичке значајности у правцу испољавања просоцијалног понашања сматрамо последицом утицаја васпитних образаца и моделовања, односно развијене навике и потребе да се о другима брине, што је нарочито изражено код ученика који имају једног брата или сестру.

Када је у питању манифестација просоцијалног понашања у односу на бављење спортским активностима, показало се да професионално бављење спортом највише утиче на изражајност просоцијалног понашања ученика што је у складу са нашим очекивањима, а чиме су потврђена ранија истраживања и теоријске импликације. С обзиром да су варијабле „не бавим се тј. рекреативно се бавим неким спортом“ најмање изражене у односу на испољеност просоцијалног понашања, то је наша претпоставка да организоване спортске активности које у себи садрже програмирано морално васпитање и учење просоцијалних вештина могу једино допринети формирању просоцијално оријентисаних личности потврђена.

На крају, на основу добијених резултата можемо констатовати да је општа хипотеза, којом смо претпоставили повезаност поступака које наставници користе у подстицању просоцијалног понашања адолесцената са ефикасношћу њихове примене у наставном процесу, делимично потврђена.

Закључак

Просоцијално понашање младих којим се социјална педагогија као савремена педагошка дисциплина бави препознато је као феномен коме треба посветити посебну пажњу и дати му на значају с обзиром на улогу коју има у формирању личности младих. Овим радом начињен је корак напред ка утврђивању улоге школе и наставника у подстицању просоцијалне оријентације адолесцената. Учињен је покушај да се одговори на постављени проблем у области васпитања и образовања, а то је којим се поступцима и активностима наставници у средњим школама руководе у подстицању “помажућих” образаца понашања и какав ефекат такви поступци и активности имају на понашање самих ученика. Такође, намера нам је била да утврдимо ставове ученика о испољавању у овом тренутку не баш популарних позитивних, помажућих понашања у односу са другима.

Испитујући повезаност просоцијалног понашања ученика са понашањем и ставовима наставника о подстицању просоцијалног понашања у односу на врсту школе, установили смо да је у појединим школама повезаност међу добијеним факторима позитивног или негативног смера, док у неким школама повезаност просоцијалних поступака наставника са просоцијалним понашањем ученика није пронађена. Испитујући повезаност просоцијалног понашања ученика са понашањем и ставовима наставника о подстицању просоцијалног понашања на укупном узорку свих наставника и паралелног броја ученика добијеног случајним избором јер је број ученика био значајно већи од

броја наставника на целокупном узорку, повезаност добијених фактора просоцијалних поступака наставника са просоцијалним понашањем ученика није добијена иако су очекивања била другачија. Добијени резултати показују да рад и деловање наставника на подстицању просоцијалног понашања ученика у средњим школама само једним делом афирмише просоцијално понашање што се може објаснити недовољном ефикасношћу у раду, недовољном стручном оспособљеношћу, али и инертношћу према савременим методама и облицима рада којима се може адекватно одговорити на потребе и интересовања ученика. Поред наведених, на неефикасно подстицање просоцијалног подстицања утиче и недовољно посвећивање пажње и времена просоцијалном понашању услед преобимних наставних планова и програма и усмерености наставног кадра ка решавању акутних девијантних понашања ученика у школи.

Добијени резултати истраживања на контролним варјаблама (пол, узраст, просечна оцена на полугођу и на крају школске године, оцена из владања, степен формалног образовања родитеља, брачно стање родитеља, ред рођења, број браће и сестара, бављење спортом, место становања, дужина радног стажа) потврђују нашу почетну премису да развијање и подстицање просоцијалног понашања није само задатак и одговорност школе и наставника већ је детерминисано бројним другим факторима који имају непосредан утицај на развијање и манифестацију позитивног социјалног понашања младих.

На крају, можемо закључити да су резултати нашег истраживања наметнули неколико педагошких импликација: реформске промене средњошколског васпитно-образовног система који дуго вапи за променама које ће ићи у сусрет потребама и интересовањима ученика; измене циљева и задатака васпитања и образовања у светлу промовисања и развијања оних вредности које доприносе побољшању међуљудских односа и квалитета живота ученика; успостављање континуитета међу ступњевима образовног система и подизање нивоа сарадње са родитељима на квалитативно виши ниво; континуирану стручну подршку просветних власти наставном кадру на пољу побуђивања њиховог интересовања ка усвајању и примени стратегија и вештина усмерених ка васпитању и образовању просоцијално оријентисаних личности, који ће квалитет свог рада подизати имплементацијом програма који су се на пољу подстицања просоцијалног понашања адолесцената у средњим школама других земља показали изузетно успешним.

Литература

- Carlo, G., Fabes, A. R., Laible, D., & Kupanoff, K. (1999). Early Adolescence and prosocial/moral behavior II: The role of Social and Contextual Influences [Elektronska verzija]. *Journal of Early adolescence*, 2, 133–147.
- Joksimović, S., Gašić-Pavišić, S., Jelić, M. (n.d). (2007). *Podsticanje prosocijalnog i prevencija agresivnog ponašanja mladih* [Program]. Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu. Preuzeto (15.01.2012.) sa www.zavodsz.gov.rs

- Joksimović, S. (1993). Dimenzije i pokazatelji prosocijalnog ponašanja. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja. (str. 9–24)
- Jennings, A. P. & Greenberg T. M. (2009). The Prosocial Classroom: Teacher Social and Emotional Competence in Relation to Student and Classroom Outcomes [Elektronska verzija]. *ProQuest Education Journals*, 1, 491–525.
- Knežević-Florić, O. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine
- Krnjajić, S. (2002). *Socijalni odnosi i obrazovanje*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Kapor-Stanulović, N. (1988). *Na putu ka odraslosti*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva.
- Pedagoški rečnik 1* (1967). Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije.
- Suzić, N. (2005). Motivacija podsticanjem u univerzitetskoj nastavi. [Elektronska verzija]. U: D. Branković i sar.: *Inovacije u univerzitetskoj nastavi*, (str. 139–171). Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Suzić, N. (2007). *Primenjena pedagoška metodologija*. Banja Luka: XBS.
- Špasenović, V. (2003). Vršnjačka prihvaćenost/odbaćenost i školsko postignuće. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 35, 267–288.
- Špasenović, V. (2004). Prosocijalno ponašanje i školsko postignuće učenika. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 36, 131–150.
- Špasenović, V. i Mirkov, S. (2007). Interventni programi razvijanja socijalnih veština učenika. *Nastava i vaspitanje*, 1, 56-65.
- Spasojević, P. (2011). *Uloga socijalnih činilaca razvoja adolescenata [Izvori o didaktičko metodičkim temama nastave]*. Preuzeto (01. 03. 2012.) sa pspasojevic.blogspot.com/2011_08_01_archive.html
- Šekvušić, S. (2004). Efekti kooperativnog učenja na prosocijalno ponašanje učenika. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 26, 149–165.
- Žilinek, M. (1997). Teorijska razmatranja i primena programa prosocijalnog vaspitanja. *Vaspitanje i altruizam* (str. 131–140). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

ENCOURAGING PROSOCIAL BEHAVIOUR AMONG HIGH SCHOOL STUDENTS

Bisera Jevtić

University of Niš, Faculty of Philosophy in Niš, Department of Pedagogy

Sanja Ilić

“Sveti Sava” Social Work Centre, Niš

Abstract: Considering the axiological aspect of prosocial behaviour in regard to achieving the overall competence among youth-groups and the role of the teachers

in the very process, dealing with this subject is a significant contribution to its actualization. In this paper we discussed the most important theoretic implications concerning prosocial behaviour and its enhancement during the delicate period such as adolescence. Special emphasis is given to the moral values and norms that form the foundation of prosocial conduct, as well as the ways of enhancing the “assistive” behaviour and the role of schools i.e. teachers in one such process. In the empirical part of the paper we discussed the research of activities and procedures conducted by teachers in order to develop and enhance prosocial behaviour among youth in secondary schools. The results of the conducted research have shown that prosocial behaviour of youth in secondary schools is enhanced in an almost identical way; The results show the total sample overall trend and the correlation of teaching operation to encourage pro-social behavior and students’ prosocial behavior measured over six aspects. The results tell us that there is no connection between the teachers’ work set on enhancing prosocial behaviour in students and the actual prosocial behaviour of the students..

Key words: *prosocial behaviour, adolescence, enhancing, altruism, empathy, teacher.*

Citiranje članka:

Jevtić, B. i Ilić, S. (2018). Podsticanje prosocijalnog ponašanja učenika u srednjim školama. *Godišnjak za pedagogiju*, 3(1), 29-45.

